

Helena Ostrowicka

Wstęp. O potrzebie i potencjale analizy dyskursu w badaniach szkolnictwa wyższego

Książkę tworzyłam z intencją upowszechnienia wybranych podejść w badaniach szkolnictwa wyższego, opartych na teoretyczno-metodologicznych założeniach analizy dyskursu¹. Praca skierowana jest do szerokiego grona badaczek i badaczy. Może zainteresować zarówno tych, którzy naukowo zajmują się problematyką uniwersytetu, nauki i edukacji akademickiej, jak i badacze wykorzystujących analizę dyskursu do rozpoznawania innych sfer świata społecznego. Ta niewielka objętościowo antologia obejmuje teksty opublikowane pierwotnie w języku angielskim lub niemieckim, a ich autorami są znani badacze dyskursu. O doborze tekstów zdecydowały dwa główne czynniki: metodologiczny i przedmiotowy.

Po pierwsze, zależało mi na przybliżeniu społeczności akademickiej tych wartościowych teoretyczno-metodologicznych nurtów w badaniach dyskursu, których empiryczne możliwości w polskim piśmiennictwie są słabiej rozpoznane. Mam tu na myśli przede wszystkim podejścia, które nawiązują do intelektualnej tradycji poststrukturalizmu, w tym tzw. postfundacyjną analizę dyskursu (PAD). Analiza postfundacyjna, nazywana również Szkołą z Essex,

¹ Pojęcie „szkolnictwa wyższego” stosuję w możliwie szerokim sensie, obejmującym sferę nauki i edukacji akademickiej, zgodnie z tendencją obecną w *higher education research*. Ze względów stylistycznych zamiennie używam również pojęcia „uniwersytet”, nadal mając na uwadze szeroki zakres zjawisk związanych ze szkolnictwem wyższym.

rozwija teorię dyskursu Ernesto Laclaua i Chantal Mouffe² w kierunku wypracowania metodologicznego i pojęciowego warsztatu pomocnego w badaniach empirycznych. Badacze ściśle związani z tą szkołą, tacy jak Jason Glynos, David Howarth czy Jacob Torfing, częściej mówią po prostu o politycznej teorii i analizie dyskursu. Termin „postfundacjonizm” wprowadzony został do teorii dyskursu przez Olivera Marcharta³ na podkreślenie perspektywy, z której dyskurs nigdy nie opiera się na stabilnym fundamencie⁴. Dla badaczy ze Szkoły z Essex praktyki dyskursywne są „synonimami systemu stosunków społecznych”⁵; w konsekwencji uznają oni, że analizą dyskursu można objąć wszystkie praktyki społeczne. Teoretycznemu rozmachowi Szkoły z Essex brakowało do niedawna pełnej procedury badawczej, która pozwoliłaby przenieść abstrakcyjne, filozoficzne koncepty na grunt analizy empirycznej. Warto zauważyć, że od czasu przekładu na język polski w 2008 roku książki Davida Howartha *Dyskurs*, nurt oparty na teorii Laclaua i Mouffe znacząco się rozwinął. Postfundacyjna analiza dyskursu jako program badawczy jest w niniejszej antologii przybliżana na polskim Czytelnikom za sprawą tłumaczenia tekstów Tomasa Marttili oraz Sofii B. Sousa i António Magalhães.

Druga z wymienionych wyżej prac zawiera również krótkie omówienie Krytycznej Analizy Dyskursu (KAD), łączonej przede wszystkim z nazwiskami Normana Fairclougha i Ruth Wodak. Przedstawiciele KAD początków rozwijanego nurtu upatrują w krytycznej lingwistyce, zaś źródłami inspiracji – poza teoriami lingwistycznymi – czynią twórczość Antonio Gramsciego, Louisa Althussera, „szkoły frankfurckiej” i Jürgena Habermasa, Michaiła Bachtina, Michela Foucaulta i innych. Korzenie KAD sygnalizują więc zainteresowanie procesami i problemami społecznymi: nierównymi relacjami władzy, ideologią, hegemonią, marginalizacją czy różnicami w zajmowanych pozycjach społecznych⁶. Chociaż Krytyczna Analiza Dyskursu jest stosunkowo

2 E. Laclau, Ch. Mouffe, *Hegemonia i socjalistyczna strategia: przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, tłum. S. Królak, Wrocław 2007.

3 O. Marchart, *Post-Foundational Political Thought*, Edinburgh 2007.

4 Por. C. Cederström, A. Spicer, *Discourse of the Real Kind: A Post-Foundational Approach to Organizational Discourse Analysis*, „Organization” 2014, nr 21 (2).

5 D. Howarth, *Dyskurs*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa 2008, s. 23.

6 Por. N. Fairclough, R. Wodak, *Krytyczna analiza dyskursu*, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, wybór i oprac. A. Jasińska-Kania i in., Warszawa 2006; *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008.

popularna w badaniach szkolnictwa wyższego⁷, zrezygnowałam z włączania do antologii tekstu, który w sposób rozbudowany prezentowałby metodologię tego nurtu. Bezpośrednią przyczyną takiej decyzji jest fakt, że zróżnicowane narzędzia analityczne mieszczące się w ramach KAD zostały na polskim gruncie dość dobrze rozpoznane⁸, o czym świadczy ich popularność w badaniach społecznych.

Trafna w odniesieniu do Krytycznej Analizy Dyskursu wydaje się uwaga redaktorów niedawno wydanej książki poświęconej badaniom dyskursu⁹, w której autorzy stwierdzają, iż podejście to stało się na tyle ekspansywne, że bywa utożsamiane z analizą dyskursu w ogóle. Z kolei nadal – w moim przekonaniu – duże wyzwanie stanowi przeniesienie do badań empirycznych koncepcji wywodzących się z tradycji poststrukturalnej, a takie próby nierzadko spotykają się z zarzutem „metodologicznego anarchizmu”¹⁰. Z tego właśnie powodu konkretnym koncepcjom i programom badawczym, które rozwijają kategorie Ernesto Laclaua, Chantal Mouffe, Michela Foucaulta, oraz ich empirycznym egzemplifikacjom poświęcono w tym zbiorze najwięcej miejsca.

Z repertuaru Foucaultowskich pojęć chcę zwrócić szczególną uwagę na pojęcie *dyspozytywu* (*dispositif*)¹¹ i możliwości jego zastosowania w badaniach szkolnictwa wyższego. W antologii pojawia się ono w dwóch tekstach: Johanna Angermüllera *Analiza dyskursu „po strukturalizmie”*, w którym autor opisuje uniwersytet jako „dyspozytyw redukujący”, oraz autorstwa Jensa Maeße i Juliana Hamanna *Uniwersytet jako dyspozytyw. Społeczne osadzenie kształcenia i nauki z perspektywy teorii dyskursu*, gdzie w kontekście

7 Por. m.in. N. Fairclough, *Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities*, „Discourse & Society” 1993, vol. 4 (2); K. Smith, *Critical Discourse Analysis and Higher Education Research*, w: *Theory and Method in Higher Education Research*, red. J. Huismans, M. Tight, „International Perspectives on Higher Education Research” 2013, vol. 9, s. 61–72; K. Biały, *Przemiany współczesnego uniwersytetu – od idei von Humboldta do modelu uczelni przedsiębiorczej*, Łódź 2011.

8 Por. na przykład *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, dz. cyt.; *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa 2011; *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, red. M. Czyżewski i in., Warszawa 2017.

9 M. Czyżewski i in., *Wprowadzenie*, w: *Analiza dyskursu publicznego*, dz. cyt.

10 Por. D. Howarth, *Dyskurs*, dz. cyt.

11 Warto dodać, że francuski termin *dispositif* przysparza trudności translatorskich. O różnych wersjach przekładu i ich konsekwencjach pisze Magdalena Nowicka w artykule „Urządzenie”, „zastosoowanie”, „układ”... – kategoria „dispositif” u Michela Foucaulta, jej tłumaczenia i ich implikacje dla postfoucaultowskich analiz władzy, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2011, t. 7, nr 2.

uniwersytetu mowa jest o „dyspozytywie cyrkulacyjnym”. W tym zakresie przedstawiony zbiór stanowi kontynuację podejmowanych wcześniej przede mną wysiłków zmierzających do rozwijania teoretyczno-analitycznych możliwości tkwiących w Foucaultowskiej koncepcji dyspozytywu oraz przybliżania dyskusji z nią związanych¹². W rozległej i wielopoziomowej recepcji prac Foucaulta pojęcie to urasta do roli jednego z kluczowych konceptów, spajających studia nad dyskursem z analizami różnych modalności władzy i formacji podmiotu. W badaniach z obszaru nauki i szkolnictwa wyższego, opartych na analizie dyskursu, „dyspozytyw” pozwala uchwycić zjawiska społeczne w kategoriach złożonych relacji pomiędzy czynnikami dyskursywnymi a tym, co nie wyraża się w dyskursie, lecz stanowi element instytucjonalnych, organizacyjnych czy materialnych warunków.

Obok nurtów rozwijanych „po strukturalizmie” antologia przedstawia wybrane praktyki łączenia w analizie dyskursu różnych podejść metodologicznych. I tak w zbiorze znalazły się teksty integrujące pojęcia Laclaua i Mouffe z Krytyczną Analizą Dyskursu (tekst Sofii B. Sousa i António Magalhães), a także z teorią pola społecznego Pierre’a Bourdieu i teorią organizacji (tekst autorstwa Jensa Maeße i Juliana Hamanna) oraz badania łączące etnografię z analizą dyskursu (tekst Felicitas Macgilchrist, Marion Ott i Antje Langer). Ten ostatni przypadek – tzw. etnograficzna analiza dyskursu – jest szczególnym przykładem spotkania tradycyjnej jakościowej metodologii badań społecznych z analizami języka. Co warto podkreślić, ogniwem łączącym zebrane w tym tomie teksty jest przekonanie, iż analiza dyskursu nie jest wyłącznie zbiorem metod badawczych, które umożliwiają poznanie zjawisk społecznych zapośredniczonych w dyskursie, lecz całościowym teoretyczno-metodologicznym podejściem. To zarówno metoda, jak i teoria, za którą kryje się szereg – różniących poszczególne nurty analizy dyskursu – założeń ontologicznych i epistemologicznych, dotyczących przedmiotu badania.

To właśnie określony przedmiot badań – szeroko rozumiane szkolnictwo wyższe – uczyniłam drugim kryterium doboru tekstów, które znalazły się w prezentowanej antologii. Studia nad szkolnictwem wyższym są dzisiaj rozległym, interdyscyplinarnym i wieloparadygmatycznym obszarem badawczym,

¹² Por. np. H. Ostrowicka, *Przemysłać z Michelelem Foucaultem edukacyjne dyskursy o młodzieży. Dyspozytyw i zarządzanie*, Kraków 2015; H. Ostrowicka, *Apetyt na wiedzę? O perspektywie badania konsumpcjonizmu poznawczego*, „Pareja” 2016, nr 5.

obejmującym analizy poświęcone m.in. procesom edukacyjnym i programom kształcenia na poziomie wyższym, instytucjom i strukturom akademickim, procesom wytwarzania i dystrybucji wiedzy, problemom polityk publicznych i zarządzania uczelniami, a także kwestiom dotyczącym pracy akademickiej i jej warunków¹³. Instytucjonalizacja i profesjonalizacja *higher education research* widoczna jest w intensywnym rozwoju specjalistycznych, międzynarodowych czasopism¹⁴ i towarzystw naukowych¹⁵, pomnażających dorobek badań z obszaru szkolnictwa wyższego.

Wydaje się jednak, że aktualna pozostaje sformułowana w 2012 roku przez Marka Kwieka i Dominika Antonowicza diagnoza, w której autorzy – uznając, że dorobek z zakresu *higher education research* jest w Polsce niezwykle skromny i najczęściej monodyscyplinarny – upominają się o ujęcia instytucji uniwersytetu w optyce inter-, a nawet transdyscyplinarnej¹⁶. Nie wnikając w tym miejscu w szczegółowe rozważania związane z różnym rozumieniem terminów „interdyscyplinarność” i „transdyscyplinarność”¹⁷, chcę podkreślić, że analiza dyskursu jako przedsięwzięcie z założenia interdyscyplinarne, spajające koncepcje, kategorie i metody pochodzące z humanistyki i nauk społecznych, jest propozycją wychodzącą naprzeciw oczekiwanej transdyscyplinarności w badaniach szkolnictwa wyższego. Zakres, siła i cel wspomnianego teoretyczno-metodologicznego łączenia mogą być zróżnicowane. Niewątpliwie jednak koncentracja na wspólnym, lecz wielowymiarowym i złożonym przedmiocie badań sprzyja rozwojowi transdyscyplinarności, jeśli tę rozumieć jako

13 Por. np. D. Antonowicz, *Między siłą globalnych procesów a lokalną tradycją. Polskie szkolnictwo wyższe w dobie przemian*, Toruń 2015; *Access and Exclusion*, red. M. Tight, Dordrecht 2003.

14 Najważniejsze to: „Higher Education”, „Studies in Higher Education”, „Higher Education Policy”, „Higher Education Quarterly”, „Higher Education Research & Development”, „Higher Education Management and Policy”, „Innovative Higher Education”, „Journal of Higher Education, Assessment and Evaluation in Higher Education” (por. D. Antonowicz, *Między siłą globalnych procesów a lokalną tradycją*, dz. cyt.).

15 Takich jak Society for Research into Higher Education (SRHE), European Educational Research Association (EERA) czy European Higher Education Society (EAIR).

16 M. Kwiek, *Dokąd zmierzają międzynarodowe badania porównawcze szkolnictwa wyższego?*, w: *Filozofia a sfera publiczna*, red. P. Orlik, K. Przybyszewski, Poznań 2012, s. 449–468; D. Antonowicz, *Problem interdyscyplinarności na przykładzie rozwoju oraz instytucjonalizacji badań nad szkolnictwem wyższym*, w: *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności. Między ideą a praktyką*, red. A. Chmielewski, M. Dudzikowa, A. Grobler, Kraków 2012.

17 Por. m.in. zbiór *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*, red. R. Frodeman, Oxford 2010 oraz numer tematyczny *Dyskurs edukacyjny w ujęciu interdyscyplinarnym – dyskusje i praktyki badawcze*, red. H. Ostrowicka „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2017, nr 2.

praktykę formułowania problemów badawczych, których rozwiązanie staje się możliwe jedynie poprzez zaangażowanie kategorii i ustaleń pochodzących z różnych dyscyplin naukowych.

Co więcej, metodologia analizy dyskursu może również stanowić jedną z odpowiedzi na opisane kilkanaście lat temu przez Sheilę Slaughter¹⁸ problemy badań porównawczych w obszarze szkolnictwa wyższego i zachętę do bardziej intensywnego wykorzystania lokalnych studiów przypadku. Metody i pojęcia analizy dyskursu mogą być przydatne wówczas, gdy problematyzowane są granice między badanym zjawiskiem a jego kontekstem, na przykład w ramach krytycznych studiów nad szkolnictwem wyższym¹⁹, dostarczając badaniom empirycznym modeli i kategorii analizy.

Prezentowana antologia tekstów jest jednym z dowodów na to, że potencjał analizy dyskursu w formułowaniu wyjaśnień i interpretacji współczesnych zjawisk z obszaru szkolnictwa wyższego nie został zignorowany. W ostatnich latach wyraźnie wzrosło zainteresowanie badaczy szkolnictwa wyższego kwestiami związanymi z dyskursem. Zauważono, że badania skoncentrowane na dyskursie pozwalają dotrzeć do świata uniwersytetu, zarówno w wymiarach dotyczących wytwarzania wiedzy naukowej, dynamiki i dystrybucji władzy instytucjonalnej, jak i w zakresie praktyk edukacyjnych, w tym procesów kształcenia (nauczania i uczenia się)²⁰. Warto w tym miejscu odnotować, że trzy tomy opublikowane w serii wydawniczej *Theory and Method in Higher Education Research. International Perspectives on Higher Education Research*, wydawanej od kilku lat pod redakcją uznanych badaczy szkolnictwa wyższego Jeroena Huismana i Malcolma Tigha²¹, poświęcono teoriom i metodom

18 S. Slaughter, *Problems in Comparative Higher Education: Political Economy, Political Sociology and Postmodernism*, „Higher Education” 2001, nr 41, s. 389–412.

19 Na przykład L. Leslie, S. Slaughter, *Academic Capitalism. Politics, Policies and Entrepreneurial University*, Baltimore 1998; B. Readings, *The University in Ruins*, Cambridge 1999; K. Szadkowski, *Uniwersytet jako dobro wspólne. Podstawy krytycznych badań nad szkolnictwem wyższym*, Warszawa 2015; O. Szwabowski, *Uniwersytet – fabryka – maszyna. Uniwersytet w perspektywie radykalnej*, Warszawa 2014; J. Williams, *Debt Education: Bad for the Young, Bad for America*, „Dissent” 2006, nr 53 (3).

20 Por. M.N. Wróblewska, J. Angermuller, *Dyskurs akademicki jako praktyka społeczna. Zwrot dyskursywny i Społeczne Badania Szkolnictwa Wyższego*, tłum. M.N. Wróblewska, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2017, nr 2; Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Poznań 2002.

21 *Theory and Method in Higher Education Research. International Perspectives on Higher Education Research*, red. J. Huisman, M. Tigh, „International Perspectives on Higher Education Research” 2013, vol. 9.

analizy dyskursu. Jeden z opublikowanych tam tekstów, autorstwa Sofii B. Sousa i António Magalhães, znalazł się w niniejszym zbiorze.

Wraz ze zwrotem dyskursywnym badacze szkolnictwa wyższego stali się bardziej wrażliwi na procesy konstruowania rzeczywistości akademickiej i zwrócili uwagę na język, w jakim formułowana jest „prawda” o uniwersytecie. Jak jednak słusznie zauważają Marta Wróblewska i Johannes Angermuller, aby zwrot dyskursywny w badaniach szkolnictwa wyższego mógł rzeczywiście zaistnieć, ramy teoretyczne powinny zostać połączone z metodologią analizy²². W badaniach nad nauką i szkolnictwem wyższym perspektywa dyskursywna łączy obszar refleksji zróżnicowanej pod względem teoretycznych założeń i metodologicznych podstaw.

Wiele nurtów analizy dyskursu w zakresie szkolnictwa wyższego wywodzi swoje założenia z prac Michela Foucaulta i Foucaultowskiego rozumienia dyskursu²³ oraz dyskursywnie wytwarzanego porządku społecznego²⁴. Wiemy jednak, że francuski filozof nie pozostawił całościowej i spójnej matrycy analitycznej, która spełniłaby wymagania metodologii badań społecznych. Na polskim gruncie pojawiły się w ostatnich latach publikacje, które systematyzują założenia i dorobek tzw. postfoucaultowskiej analizy dyskursu²⁵, a także w ramach tego nurtu prowadzone są badania nad reformą i przemianami szkolnictwa wyższego²⁶. Jednak nawet dla badaczy z kręgu metodologicznie rozwinętej Krytycznej Analizy Dyskursu wyzwaniem badawczym każdorazowo

22 Marta N. Wróblewska i Johannes Angermuller w odpowiedzi na zdiagnozowane zapotrzebowanie proponują integrację badań skupionych na wiedzy, władzy i edukacji wyższej w tzw. Społecznych Badaniach Szkolnictwa Wyższego, por. M.N. Wróblewska, J. Angermuller, *Dyskurs akademicki jako praktyka społeczna*, dz. cyt.

23 M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa 1977.

24 Por. M. Foucault, *Porządek dyskursu*, tłum. M. Kozłowski, Gdańsk 2002.

25 Por. M. Nowicka, *Postfoucaultowska analiza dyskursu. Problemy i szanse dydaktyczne*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. Czachur, A. Kulczyńska, Ł. Kumiega, Kraków 2016; M. Nowicka-Franczak, *Postfoucaultowska analiza dyskursu. Przypadek sporu o Jedwabne*, w: *Analiza dyskursu publicznego*, dz. cyt.; H. Ostrowicka, *Przemysleć z Michelem Foucaultem edukacyjne dyskursy o młodzieży*, dz. cyt.

26 Por. projekt badawczy *Urządzenie uniwersytetu – dyskursywny obraz współczesnej reformy szkolnictwa wyższego w Polsce*, finansowany z grantu Narodowego Centrum Nauki, kier. Helena Ostrowicka (www.dyskurs.ukw.edu.pl) oraz publikacje: H. Ostrowicka, J. Spychalska-Stasiak, *Uodpowiedzialnianie akademii – formacje wiedzy i władza parametryzacji w dyskursie akademickim*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2017, nr 1 (49); H. Ostrowicka, Ł. Stankiewicz, *The Truths of Business and the Lies of Academia: The Order of Discourse on Higher Education in Poland*, „Higher Education Research & Development” (w druku).

pozostaje empiryczna identyfikacja relacji między dyskursem (i zmianami w jego obrębie) a zmianami społecznymi²⁷.

Zawarty w tytule tego wstępu „potencjał” perspektywy dyskursywnej w badaniach szkolnictwa wyższego wyrasta zatem z dwóch powiązanych zjawisk: po pierwsze, z wysiłków rozwijania różnych teoretyczno-metodologicznych nurtów analizy dyskursu, po drugie, z wielowymiarowej dyskursywności interesującego nas przedmiotu badań. O ile wcześniejsze rozważania skoncentrowałam na pierwszym wątku, o tyle w następnym kroku refleksją obejmę kwestie związane z dyskursywnością szkolnictwa wyższego.

1. Powierzchnie wyłaniania się dyskursywności uniwersytetu

Spotkanie analizy dyskursu z badaniami szkolnictwa wyższego ukazuje wielowymiarowość i niejednorodność dyskursywności uniwersytetu. Najogólniej rzecz ujmując, dyskursywność w odniesieniu do uniwersytetu oznacza, że jest on przedmiotem dyskursu i istnieje w obrębie praktyk znaczeniowótórczych²⁸. Na podstawie przeglądu badań opartych na analizie dyskursu możemy sformułować wniosek, iż dyskursywność szkolnictwa wyższego wyłania się na trzech, wzajemnie przenikających się „powierzchniach”²⁹:

- (1) instytucji i organizacji,
- (2) rządzenia (wąsko rozumianej polityki),
- (3) przedmiotu odniesienia.

Mówiąc o powierzchniach wyłaniania się dyskursywności, mam na myśli „pola widoczności”, miejsca i stosunki społeczne, w ramach których pewne praktyki

27 Por. N. Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge 1992; N. Fairclough, *The Contribution of Discourse Analysis to Research on Social Change*, w: *Discourse in Contemporary Social Change*, Bern 2007; M. Krzyżanowski, R. Wodak, *Theorising and Analysing Social Change in Central and Eastern Europe: The Contribution of Critical Discourse Analysis*, w: *Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe*, red. A. Galasińska, M. Krzyżanowski, Basingstoke 2009, s. 17–40; M. Krzyżanowski, *Recontextualisation of Neoliberalism and the Increasingly Conceptual Nature of Discourse: Challenges for Critical Discourse Studies*, „Discourse & Society” 2016, nr 27 (3), s. 308–321.

28 Por. D. Howarth, *Dyskurs*, dz. cyt.

29 Nawiązuję tu do Foucaultowskiego pojęcia powierzchni wyłaniania się przedmiotu dyskursu (por. M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, dz. cyt.).

znaczeniowótórcze są materializowane w tekstach i stają się uchwytne w badaniach empirycznych. W ten sposób na powierzchni instytucji, organizacji i rdzania odkryty zostaje *funkcjonalny wymiar* dyskursywności szkolnictwa wyższego, natomiast w polu przedmiotu odniesienia wypowiedzi – *wymiar tematyczny*.

Wymiar funkcjonalny wize się z faktem dyscyplinaryzacji i instytucjonalizacji szkolnictwa wyższego i nauki. Badacze dyskursu od wielu lat podejmuj analizy relacji i pozycji społecznych oraz form komunikacyjnych, charakterystycznych dla instytucji nauki i edukacji. Badania te prowadzone są w ramach określonych dyscyplin (językoznawczej, socjologicznej, pedagogicznej, psychologicznej, filozoficznej) i w optyce interdyscyplinarnej. Z jednej strony, są to analizy gatunków specyficznych dla dyskursu naukowego, takich jak artykuły naukowe, eseje czy referaty konferencyjne, a także badania retoryki nauki i perswazyjności tekstów naukowych³⁰; z drugiej zaś – to analizy dyskursu edukacyjnego, m.in. związanego z instytucjonalnie zorganizowanym procesem i programami ksztlcecia oraz relacjami nauczyciel – student³¹. W tym obszarze mieszczą się również badania dotyczące problemów dyskursywnego wytwarzania, selekcji i dystrybucji wiedzy naukowej oraz zawartych w języku relacji wdzy, podporządkowania czy dominacji³².

Tak więc, z instytucjonalnym polem w oczywisty sposób czy si dyskursywnoc polityki nauki i szkolnictwa wyższego. W badaniach ukazujących funkcjonalny wymiar obecne są co najmniej dwa, zapebiajce si wątki: „dyskursu wdzy” i „wdzy dyskursu”³³. Pierwszy, wyrazajcy przekonanie, że dyskurs

30 Por. np. A. Duszak, G. Kowalski, *Academic (Inter)genres: between Texts, Contexts and Identities*, Bern 2015; G. Myers, *The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles*, „Applied Linguistics” 1989, nr 10 (1), s. 1–35; G. Reershemius, *Research cultures and the pragmatic functions of humor in academic research presentations: a corpus-assisted analysis*, „Journal of Pragmatics” 2012, nr 44, s. 863–875; W. Rehg, *Science as Argumentative Practice*, w: *Cogent Science in Context. The Science Wars, Argumentation Theory, and Habermas*, red. W. Rehg, Cambridge 2009, podaj za: M.N. Wróblewska, J. Angermuller, *Dyskurs akademicki jako praktyka społeczna*, dz. cyt.; *Dyskurs naukowy. Tradycja i zmiana*, red. S. Gajda, Opole 1999; S. Mikołajczak, *Składnia tekstów naukowych*, Poznań 1990.

31 Por. np. S.J. Rittel, *Dyskurs akademicki: ujecie systemowe*, Warszawa 1996; J.L. Lemke, *Using Language in the Classroom*, Oxford 1992.

32 Tutaj oprócz „klasycznych” prac Michela Foucaulta (*Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych, Archeologia wiedzy*), mieszczą się m.in. badania Bruno Latoura i badaczy z kręgu Action Theory Network (por. B. Latour, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, tłum. A. Derra, K. Abriszewski, Kraków 2010) oraz analizy Pierre’a Bourdieu i J.C. Passeron’a (por. P. Bourdieu, J.C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, tłum. E. Neyman, Warszawa 1990).

33 Por. H. Ostrowicka, *Wdza dyskursu, czyli uzytek z pojęcia młodzieży*, w: *Dyskursy wdzy*, red. D. Gruntkowska i in., Gdańsk 2017.

władzy jest wyrazem jej polityki, obejmuje badania nad dokumentami określającymi politykę edukacyjną i naukową oraz analizy wypowiedzi polityków i decydentów, formułowanych w kontekście pełnionych funkcji. Z kolei drugi wątek wskazuje na taką relację dyskursu i polityki szkolnictwa wyższego, która zakłada, że władza jest wpisana w język i ujawnia się m.in. w dyskursywnym wytwarzaniu określonych podmiotów uniwersytetu. Wówczas przedmiotem zainteresowania jest – cytując Stephena Balla – „dyskurs jako polityka”³⁴. Analizy dyskursu polityki (wobec) szkolnictwa wyższego stanowią więc złożony obszar krytycznego badania różnych polityk wobec szkolnictwa wyższego (np. reform związanych z procesem bolońskim³⁵), w tym pojęć i ideologii, w których są one artykułowane³⁶.

Z kolei tematyczny wymiar dyskursywności uniwersytetu ukazuje się w związku z procesem mediatyzacji życia społecznego i faktu, iż nauka i szkolnictwo wyższe oraz zmiany w tym sektorze stały się tematami ożywionych debat publicznych. W polskim kontekście neoliberalne reformy szkolnictwa wyższego, począwszy od 2008 roku, odbiły się szerokim echem w debacie medialnej, co znalazło swój wyraz w pojawiających się w ostatnich latach badaniach na ten temat³⁷. Przekazy medialne nie wyczerpują oczywiście możliwych pól widoczności dyskursu na temat szkolnictwa wyższego. Jeżeli kategorię

34 S. J. Ball, *What is Policy? Texts, Trajectories and Toolboxes*, „Discourse: The Australian Journal of Educational Studies” 1993, nr 2.

35 Por. np. J. Maeße, *Die vielen Stimmen des Bologna-Prozesses. Zur diskursiven Logik eines bildungspolitischen Programms*, Bielefeld 2011; *Diskursforschung: Ein interdisziplinäres Handbuch*, Band 2: *Methoden und Praxis der Diskursanalyse. Perspektiven auf Hochschulreformdiskurse*, red. J. Angermüller i in., Bielefeld 2014, tam tekst Felicitas Macgilchrist, Marion Ott i Antje Langer, którego przekład publikujemy w tej antologii.

36 Por. m.in. N. Fairclough, *Critical Discourse Analysis and the Marketisation of Public Discourse*, dz. cyt., s. 133–168; K. Smith, *Assuring Quality in Transnational Higher Education: A Matter of Collaboration or Control?*, „Studies in Higher Education” 2010, nr 35 (7), s. 793–806; D. Hyatt, *The Critical Higher Education Policy Discourse Analysis Framework*, w: *Theory and Method in Higher Education Research*, red. J. Huisman, M. Tight, „International Perspectives on Higher Education Research” 2013, vol. 9, s. 41–59; A. Magalhães i in., *Creating a Common Grammar for European Higher Education Governance*, „Higher Education” 2013, nr 65, 1.

37 Por. D. Chomik, *Overtones Carried by the Words Economics, Economic and Economically in the Media Discourse on the Reform of Polish Universities in the Years 2011–2014*, w: *Media Economics. Economic Issues in the Media. Theory and Practice*, red. B. Nierenberg i in., Warszawa 2018; A. Dziedziczak-Foltyń, *Reforma szkolnictwa wyższego w Polsce w debacie publicznej*, Łódź 2017; H. Ostrowicka, J. Spsychalska-Stasiak, *Uodpowiedzialnianie akademii – formacje wiedzy i władza parametryzacji w dyskursie akademickim*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2017, nr 1 (49); H. Ostrowicka, Ł. Stankiewicz, *The Truths of Business and the Lies of Academia: The Order of Discourse on Higher Education in Poland*, „Higher Education Research & Development”; Ł. Stankiewicz, *Wizje uniwersytetu w polskiej debacie publicznej 2007–2010*, Kraków 2018; *Doktoranci i studia doktoranckie w dyskursie prasowym*, red. M. Czerepaniak-Walczak, Szczecin 2017.

dyskursu uznamy za „pojęcie typologiczne”, które wiąże użycie języka z tematem, to możemy mówić o swoistej „konstelacji dyskursów”³⁸, tematycznie związanych z obszarem szkolnictwa wyższego. Konstelację tę tworzą dyskursy o szkolnictwie wyższym: naukowy, edukacyjny, akademicki, administracyjny, prawodawczy, medialny, polityczny, ekonomiczny i inne. Wyodrębnione odmiany dyskursu dookreślają wielowarstwową i niejednorodną sferę szkolnictwa wyższego i znaczeniowótórczych praktyk w jej ramach. W tym sensie sygnalizują również bogactwo możliwych tropów i materiałów badawczych, z których tylko część znalazła się w niniejszej książce.

Podsumowując, w badaniach opartych na analizie dyskursu wymiary funkcjonalny i tematyczny dyskursywności uniwersytetu wyłaniają się na powierzchniach instytucji, organizacji, mechanizmów rządzenia i tematu wypowiedzi. Wyodrębnione dla celów analitycznych wymiary zachodzą na siebie i są ze sobą powiązane, co zostaje ujawnione m.in. poprzez rozprzestrzenianie się różnych gatunków wypowiedzi. Dla zobrazowania obszernego „archiwum umiejscowień” dyskursywności uniwersytetu, a jednocześnie spektrum potencjalnych materiałów badawczych, w tabeli 1. przedstawiam relacje między powierzchniami wyłaniania się dyskursywności szkolnictwa wyższego a wybranymi gatunkami, rozumianymi jako względnie stabilne i skonwencjonalizowane typy wypowiedzi³⁹.

Niewyczerpana lista gatunków i typów wypowiedzi, które mogą stać się przedmiotem analiz w dyskursywnych badaniach szkolnictwa wyższego, sygnalizuje „horyzont znaczeniowy”⁴⁰, zakres praktyk znaczeniowótórczych i znaczących różnic w obrębie świata uniwersytetu. W tabeli 1. zaprezentowane zostały wybrane gatunki tekstów zastanych, wykorzystywanych w badaniach empirycznych. Materiały tego typu są najczęstszym źródłem w badaniach dyskursu, jednak nie jedynym. Obok gromadzenia danych zastanych, analiza dyskursu korzysta również z metod wywiadu czy obserwacji, o czym w tym tomie piszą Felicitas Macgilchrist, Marion Ott, Antje Langer i Tomas Marttila. Zarówno funkcjonalny (instytucjonalno-organizacyjny i dotyczący rządzenia),

38 I. Szczepankowska, *Konstelacja dyskursów związanych tematycznie i funkcjonalnie ze sferą prawa: próba typologii*, w: *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, Katowice 2016; B. Witosz, *O ponadgatunkowych kategoriach typologicznych uniwersum mowy*, „Стиль” 2005, vol. 5.

39 Por. różne definicje gatunku w: R. Wodak, *Wstęp: Badania nad dyskursem – ważne pojęcia i terminy*, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, dz. cyt.

40 Por. D. Howarth, *Dyskurs*, dz. cyt.

Tab. 1. Powierzchnie wyłaniania się dyskursywności uniwersytetu a wybrane gatunki wypowiedzi.

Powierzchnie wyłaniania się dyskursywności uniwersytetu		
Wymiar funkcjonalny		Wymiar tematyczny
Powierzchnia instytucjonalno-organizacyjna	Powierzchnia rządu	Powierzchnia przedmiotu odniesienia wypowiedzi
Wybrane gatunki wypowiedzi		
Artykuły naukowe, recenzje, monografie naukowe, raporty z badań, ekspertyzy, eseje, podręczniki, programy kształcenia, wykłady, referaty, egzaminy, testy, ustne wypowiedzi studenta, prezentacje multimedialne, arkusze ewaluacji zajęć dydaktycznych, sylabusy, protokoły posiedzeń ciał kolegialnych uczelni, uchwały senatu uczelni, zarządzenia rektora, regulaminy studiów, arkusze oceny pracownika, naukowe CV	Państwowe i ponadpaństwowe akty prawne dotyczące nauki i szkolnictwa wyższego (w tym ustawy, uchwały, rozporządzenia i ich projekty, rekomendacje), przemówienia parlamentarne, programy rządowe, strategie, programy wyborcze, komunikaty prasowe i wywiady z politykami dotyczące polityki naukowej i edukacyjnej, ekspertyzy zlecane przez rząd	Teksty medialne (reportaże, wywiady prasowe, komunikaty, filmy, reklamy, portale społecznościowe, blogi i in.), dokumenty prawne (z poziomu „mikro” i „makro”) i urzędowe (administracyjne), publikacje naukowe, popularnonaukowe i dydaktyczne na temat szkolnictwa wyższego (artykuły, monografie i in.), debaty publiczne, konsultacje społeczne ws. szkolnictwa wyższego

Źródło: opracowanie własne.

jak i tematyczny (związany z przedmiotem odniesienia wypowiedzi) wymiar dyskursywności pokazują, że niezależnie od przyjętej perspektywy teoretycznej, praktyki komunikacyjne w obrębie szkolnictwa wyższego, a także publiczne debaty i spory o uniwersytet mają znaczenie. Uwrażliwienie na dyskursywne mechanizmy utrwalania i zmiany systemu oraz legitymizacji stanowisk kształtujących politykę publiczną staje się jeszcze bardziej palące w kontekście permanentnych przemian szkolnictwa wyższego i nauki w Polsce. Jeśli rzeczywiście „przyszły kształt europejskich uniwersytetów będzie zależał od społecznej i politycznej akceptacji dla rodzących się wokół nich dyskursów”⁴¹, to badacze szkolnictwa wyższego jak nigdy dotąd potrzebują teoretycznych i metodologicznych narzędzi do ich analizy.

Oddawana do rąk Czytelników/czek antologia powstawała u progu kolejnej reformy systemu nauki i szkolnictwa wyższego w Polsce, zwanej „Konstytucją dla Nauki”. Ostatnie dwa lata prac nad ustawą, debaty i spory publiczne, a także akademickie dyskusje w nią związane (prowadzone m.in. podczas organizowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego konferencji Narodowego Kongresu Nauki) dostarczają obfitego materiału do

41 M. Kwiek, *Uniwersytet w dobie przemian. Instytucje i kadra akademicka w warunkach rosnącej konkurencji*, Warszawa 2015, s. 70.

badania z zakresu analizy dyskursu. Jestem przekonana, że dla badaczy i badaczek uniwersytetu kwestie związane z dyskursem nie mogą być obojętne. Narzędzia dostarczane przez analizę dyskursu stają się szczególnie przydatne w warunkach wyraźnie od dekady nasilonego, publicznego „rozwadania” na temat „problemów” polskiej nauki i edukacji akademickiej, debaty, w której głos zabierają różni aktorzy społeczni: dziennikarze, akademicy, politycy, przedsiębiorcy. Teorie i badania dyskursu nie tylko dostarczają kategorii do bardziej świadomego udziału w tej debacie, ale przede wszystkim pozwalają zrozumieć, w jaki sposób dzieje uniwersytetu zależą od tego, kto, co i jak o nim mówi.

2. Zawartość antologii

Na antologię składa się pięć tekstów. Zbiór otwiera praca autorstwa Johannes Angermullera *Analiza dyskursu „po strukturalizmie”*. Autor, wychodząc od przybliżenia trzech tradycji w analizie dyskursu (hermeneutyki, pragmatyki i strukturalizmu), uwagę koncentruje na poststrukturalizmie, a w szczególności na dwóch zagadnieniach: na przechodzeniu w procesie badawczym od tekstu do jego szerszego dyskursywnego kontekstu oraz na kwestii przedmiotu badań i problematyki teoretycznej. W przedstawionym programie badawczym autor nawiązuje do francuskiej pragmatyki wypowiedzi, gdzie „wypowiedź” jako najmniejsza jednostka dyskursu jest polifoniczną wiązką głosów, dlatego w proponowanym ujęciu dyskursy nigdy nie pochodzą z jednego źródła, autora–podmiotu. Korzystając z przykładów pochodzących z wypowiedzi akademików, Angermuller ukazuje uniwersytet jako „dyspozytyw redukcyjny”, w którym owa wielość głosów jest kontrolowana i regulowana.

Dwa kolejne teksty ilustrują możliwości zastosowania postfundacyjnej analizy dyskursu w badaniach empirycznych. Tomas Marttila, nawiązując do koncepcji Imre Lakatosa i Davida Howartha, przedstawia Szkołę z Essex jako program badawczy, czyli – obejmujący teorię, metodologię i opis zjawisk – wewnętrznie spójny system pojęć. Propozycja Marttili jest odpowiedzią na metodologiczny deficyt, odczuwany przez badaczy społecznych, korzystających z koncepcji Laclaua i Mouffe. Znajdziemy tutaj zatem objaśnienia teoretycznych, metodologicznych i fenomenologicznych podstaw badań postfundacyjnych, drobiazgowy opis etapów oraz strategii analizy dyskursu, a także

metod zbierania oraz interpretacji danych empirycznych. Autor przekonuje o konieczności pogodzenia metod generowania i interpretacji danych z metodologicznymi założeniami hermeneutyki drugiego stopnia i metodologicznym holizmem. Ukazując interpretacyjną ramę, opisuje zróżnicowane „relacje dyskursywne” (tj. przeciwieństwo, antagonizm, dysocjację, niewspółmierność, reprezentację i różnicę) i „dyskursywne tożsamości” (w kategoriach wartości, subiektywności i działań). W powiązaniu z celami i strategiami wyodrębnia trzy etapy analityczne: współ-konstrukcję, rekonstrukcję i zestawienie.

Praca Marttili jako całościowy postfundacyjny program badawczy stanowi doskonale wprowadzenie do kolejnego tekstu, w którym Sofia Branco Sousa i António Magalhães ukazują potencjał dwufazowego modelu analizy dyskursu, łączącego teorię dyskursu Ernesto Laclaua i Chantal Mouffe z krytyczną analizą dyskursu Normana Fairclougha. Autorzy zakładają, że nurty postfundacyjny i krytyczny mają elementy wzajemnie się uzupełniające, i pokazują, w jaki sposób mogą one zostać zastosowane do badań szkolnictwa wyższego. W pierwszej fazie, na przykładzie tekstu reprezentującego politykę europejską (fragmentu misji Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych), ilustrują tzw. organizatory dyskursu, to jest porządek dyskursu, punkty węzłowe, płynne znaczące, artykulację i pole dyskursywności. Z kolei w fazie drugiej, odnosząc się do pojęć Krytycznej Analizy Dyskursu, poddają analizie sposób, w jaki dyskursy stają się dominujące lub wykluczone. Autorzy podkreślają potencjał i korzyści płynące z analizy dyskursu, rozumianej zarówno jako teoria, jak i metoda badań nad szkolnictwem wyższym.

Z kolei Jens Maeße i Julian Hamann, w tekście *Uniwersytet jako dyspozytyw. Społeczne osadzenie kształcenia i nauki z perspektywy teorii dyskursu*, krytycznie poruszając się w kontekście dotychczasowych socjologicznych teorii (m.in. Roberta Mertona, Josepha Ben-Davida, Pierre’a Bourdieu, Talcotta Parsonsa, Michaela Gibbonsa, Karin Knorr-Cetiny i innych), proponują koncepcję uniwersytetu jako „dyspozytywu cyrkulacyjnego”, osadzonego w polu sprzecznych oddziaływań pól i dyskursów edukacji, nauki i społeczeństwa. Podobnie jak Angermuller, sięgają zatem do Foucaultowskiego pojęcia *dispositif*, ukazując jego heurystyczną nośność w dyskursywnych analizach szkolnictwa wyższego. Teorie dyskursu i dyspozytywu łączą z teoriami pola i organizacji i z tej perspektywy ukazują, w jaki sposób uniwersytet pośredniczy w cyrkulacji wiedzy, zakreśla punkty wspólne i granice między jego pozornym

wnętrzem (edukacją i nauką) a zewnątrz (gospodarką, polityką i społeczeństwem). Potencjał proponowanej teorii ukazują na przykładzie trzech empirycznych przypadków: koncepcji reform sektora nauki i szkolnictwa wyższego (*University of Excellence, Deklaracja Bolońska*), ekspertów i symboli eksperckości oraz tytułów i dyplomów jako znaków kompetencji edukacyjnych, zawodowych i naukowych.

Felicitas Macgilchrist, Marion Ott i Antje Langer w zamykającym zbior tekście „*Bolonia*” w *praktyce. Etnograficzna analiza dyskursu* ilustrują możliwości rozszerzenia analizy dyskursu o metody etnograficzne⁴². Autorki prezentują metodologię etnograficznej analizy dyskursu w sposób niekonwencjonalny, tzn. posługując się fikcyjną postacią badaczki Olivii Observery. Observera, łącząc analizę programu procesu bolońskiego z poziomem lokalnych praktyk, prowadzi badania terenowe w fikcyjnej szkole wyższej. Zaproponowana metodologia badań umożliwia zrozumienie procesu wdrażania założeń programowych w określonym kontekście, w tym szczegółowe analizy relacji władzy i dominacji. Autorki opisują kolejne etapy procesu badawczego: planowanie, dostęp do pola badawczego oraz badania terenowe (wchodzenie w pole badawcze, pisanie i gromadzenie notatek), a także przykłady pisania protokołów z obserwacji, opisów analitycznych i interpretacji wydarzeń z perspektywy teorii dyskursu i władzy. Ze względu na newralgiczny i często dyskutowany w polskim kontekście „problem” procesu bolońskiego oraz metodologii badania mechanizmów i konsekwencji jego wdrażania⁴³, mam nadzieję, że tekst Felicitas Macgilchrist, Marion Ott i Antje Langer spotka się z żywym zainteresowaniem.

Podsumowując, prezentowana antologia tłumaczeń dostarcza koncepcje teoretyczne i kategorie do analizy wielu zróżnicowanych wymiarów dyskursywności uniwersytetu. Może zostać wykorzystana do badania m.in.

- specyfiki relacji między uczonymi, seminariów, kongresów i konferencji naukowych, procesów wytwarzania wiedzy naukowej,

42 Por. tekst o łączeniu etnografii z analizą dyskursu Floriana Oberhubera i Michała Krzyżanowskiego *Analiza dyskursu a badania etnograficzne*, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, dz. cyt.

43 Por. na przykład prace zbiorowe *Fabryki dyplomów czy universitas? O „nadwiślańskiej” wersji przemian w edukacji akademickiej*, red. M. Czerepaniak-Walczak, Kraków 2013; *Szkoła wyższa w toku zmian. Debata wokół ustawy z dnia 18 marca 2011 roku*, red. J. Kostkiewicz, A. Domagała-Kręcioch, M.J. Szymański, Kraków 2011 czy monografia Blanki Siwińskiej, *Uniwersytet ponad granicami: internacjonalizacja szkolnictwa wyższego w Polsce i w Niemczech*, Warszawa 2013.

- ▶ polityk publicznych, naukowej i edukacyjnej, w tym praktyk ich wdrażania w określonym kontekście społeczno-kulturowym,
- ▶ dyskursywnych wymiarów dydaktyki szkoły wyższej, symboli kompetencji, eksperckości i autorytetu.

Warto w tym miejscu również dodać, że dla środowiska akademickiego analiza dyskursu jest ofertą dostarczającą narzędzi do rozumienia świata, w którym uczestniczą i który współtworzą. Z perspektywy dyskursywnej, badanie praktyk i form komunikacji naukowej (artykułów, referatów, recenzji i innych tekstów), w tym również przenikającego uniwersytetu imperatywu „raportuj, bloguj i wyznawaj”⁴⁴, staje się jednocześnie ważnym ćwiczeniem z auto-refleksyjności. Prezentowane w antologii koncepty i narzędzia analityczne mogą okazać się przydatne do pracy nad własną „świadomością dyskursową”⁴⁵ badaczy świata akademickiego.

Przetłumaczone i zebrane w tomie teksty nie wyczerpują oczywiście możliwych teoretycznych i metodologicznych tropów wartych podjęcia w dyskursywnych badaniach szkolnictwa wyższego. Dokonanie ich dość rygorystycznej selekcji i ograniczenie objętości zbioru wynikały z konieczności pogodzenia, z jednej strony, wysokich kosztów licencji, z drugiej zaś – możliwości finansowych. Wraz z nadzieją, że wybrane teksty spotkają się z zainteresowaniem Czytelników, chciałabym w tym miejscu podziękować Panu Andrzejowi Chrzanowskiemu za nieocenioną pomoc podczas zdobywania wszystkich niezbędnych uprawnień do przekładów tekstów na język polski i ich publikacji. Składam również serdeczne podziękowania całemu zespołowi Wydawnictwa SEDNO za pomoc w sprawnym wydaniu książki. Dziękuję za współpracę tłumaczom, którzy podjęli się niełatwego zadania przełożenia wybranych prac z języka angielskiego i niemieckiego: Marcie Natalii Wróblewskiej, Łukaszowi Kumiędze i Jackowi Stanaszakowi, a także osobom, które dzieliły się swoimi spostrzeżeniami w trakcie przygotowywania zbioru: Justynie Spychalskiej-Stasiak, Aleksandrze Rzyckiej i Krystianowi

44 Por. H. Ostrowicka, *Raportuj, bloguj i wyznawaj. O karierze akademickiej w społeczeństwie konfesyjnym*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2014, nr 2.

45 Termin wprowadzony przez Marka Czyżewskiego (por. M. Czyżewski, *Elementy i całości. O niektórych dylematach analizy dyskursu*, w: *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Toruń 2008).

Szadkowskiemu. Wyrazy szczególnej wdzięczności kieruję w stronę recenzentki antologii, Profesor Anny Horolets, za wnikliwą lekturę, dobre i mobilizujące słowa oraz cenne sugestie, które wpłynęły na ostateczny kształt książki, podnosząc jej akademicką wartość.

Bibliografia

- Antonowicz D., *Między siłą globalnych procesów a lokalną tradycją. Polskie szkolnictwo wyższe w dobie przemian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
- Antonowicz D., *Problem interdyscyplinarności na przykładzie rozwoju oraz instytucjonalizacji badan nad szkolnictwem wyższym*, w: *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności. Między ideą a praktyką*, red. A. Chmielewski, M. Dudzikowa, A. Grobler, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Ball S.J., *What is Policy? Texts, Trajectories and Toolboxes*, „Discourse: The Australian Journal of Educational Studies” 1993, nr 2.
- Biały K., *Przemiany współczesnego uniwersytetu – od idei von Humboldta do modelu uczelni przedsiębiorczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Bourdieu P., Passeron J.C., *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, tłum. E. Neyman, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990.
- Cederström C., Spicer A., *Discourse of the Real Kind: A Post-foundational Approach to Organizational Discourse Analysis*, „Organization” 2014, nr 21 (2).
- Chomik D., *Overtones Carried by the Words Economics, Economic and Economically in the Media Discourse on the Reform of Polish Universities in the Years 2011–2014*, w: *Media Economics. Economic Issues in the Media. Theory and Practice*, red. B. Nierenberg i in., PWN, Warszawa 2018.
- Czerepaniak-Walczak M. (red.), *Doktoranci i studia doktoranckie w dyskursie prasowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2017.
- Czerepaniak-Walczak M. (red.), *Fabryki dyplomów czy universitas? O „nadwiślańskiej” wersji przemian w edukacji akademickiej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Czyżewski M., *Elementy i całości. O niektórych dylematach analizy dyskursu*, w: *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.

- Czyżewski M. i in., *Wprowadzenie*, w: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, red. M. Czyżewski i in., Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2017.
- Diskursforschung: Ein interdisziplinäres Handbuch*, Band 2: *Methoden und Praxis der Diskursanalyse. Perspektiven auf Hochschulreformdiskurse*, red. J. Angermüller i in., transcript, Bielefeld 2014.
- Duszek A., Fairclough N. (red.), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Universitas, Kraków 2008.
- Duszek A., Kowalski G., *Academic (Inter)genres: between Texts, Contexts and Identities*, Peter Lang, Bern 2015.
- Dziedziczak-Foltyn A., *Reforma szkolnictwa wyższego w Polsce w debacie publicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.
- Fairclough N., *Critical Discourse Analysis and the Marketisation of Public Discourse: The Universities*, „Discourse and Society” 1993, nr 4 (2), s. 133–168.
- Fairclough N., *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge 1992.
- Fairclough N., *The Contribution of Discourse Analysis to Research on Social Change*, w: *Discourse in Contemporary Social Change*, Peter Lang, Bern 2007.
- Fairclough N., Wodak R., *Krytyczna analiza dyskursu*, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, wybór i oprac. A. Jasińska-Kania i in., Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.
- Foucault M., *Porządek dyskursu*, tłum. M. Kozłowski, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2002.
- Frodeman R., *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*, Oxford 2010.
- Gajda S. (red.), *Dyskurs naukowy. Tradycja i zmiana*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Opolu, Opole 1999.
- Howarth D., *Dyskurs*, tłum. A. Gašior-Niemiec, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.
- Huisman J., Tight M. (red.), *Theory and Method in Higher Education Research*, Emerald Group Publishing, Bingley: UK, vol. 9, „International Perspectives on Higher Education Research” 2013.
- Hyatt D., *The Critical Higher Education Policy Discourse Analysis Framework*, w: *Theory and Method in Higher Education Research*, red. J. Huisman, M. Tight, Emerald Group Publishing, Bingley: UK, vol. 9, „International Perspectives on Higher Education Research” 2013, s. 41–59.

- Kostkiewicz J., Domagała-Kręcioch A., Szymański M.J. (red.), *Szkoła wyższa w toku zmian. Debata wokół ustawy z dnia 18 marca 2011 roku*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011.
- Krzyżanowski M., *Recontextualisation of Neoliberalism and the Increasingly Conceptual Nature of Discourse: Challenges for Critical Discourse Studies*, „Discourse & Society” 2016, nr 27 (3), s. 308–321.
- Krzyżanowski M., Wodak R., *Theorising and Analysing Social Change in Central and Eastern Europe: The Contribution of Critical Discourse Analysis*, w: *Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe*, red. A. Galasińska, M. Krzyżanowski, Palgrave, Basingstoke 2009, s. 17–40.
- Kwiek M., *Dokąd zmierzają międzynarodowe badania porównawcze szkolnictwa wyższego?*, w: *Filozofia a sfera publiczna*, red. P. Orlik, K. Przybyszewski, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2012, s. 449–468.
- Kwiek M., *Uniwersytet w dobie przemian. Instytucje i kadra akademicka w warunkach rosnącej konkurencji*, PWN, Warszawa 2015
- Laclau E., Mouffe Ch., *Hegemonia i socjalistyczna strategia: przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, tłum. S. Królak, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław 2007.
- Latour B., *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, tłum. A. Derra, K. Abriszewski, Universitas, Kraków 2010.
- Lemke J.L., *Using Language in the Classroom*, Oxford University Press, Oxford 1992.
- Leslie L., Slaughter S., *Academic Capitalism. Politics, Policies and Entrepreneurial University*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1998.
- Maeße J., *Die vielen Stimmen des Bologna-Prozesses. Zur diskursiven Logik eines bildungspolitischen Programms*, transcript, Bielefeld 2011.
- Magalhães A. i in., *Creating a Common Grammar for European Higher Education Governance*, „Higher Education” 2013, nr 65, 1,
- Marchart O., *Post-foundational Political Thought*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007.
- Melosik Z., *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Wydawnictwo Wolumin, Poznań 2002.
- Mikołajczak S., *Składnia tekstów naukowych: dyscypliny humanistyczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1990.
- Myers G., *The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles*, „Applied Linguistics” 1989, nr 10 (1), s. 1–35.

- Nowicka M., *Postfoucaultowska analiza dyskursu. Problemy i szanse dydaktyczne*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. Czachur, A. Kulczyńska, Ł. Kumiega, Universitas, Kraków 2016.
- Nowicka M., „Urządzenie”, „zastosowanie”, „układ”... – kategoria „dispositif” u Michela Foucaulta, jej tłumaczenia i ich implikacje dla postfoucaultowskich analiz władzy, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2011, t. 7, nr 2.
- Nowicka-Franczak M., *Postfoucaultowska analiza dyskursu. Przypadek sporu o Jedwabne*, w: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, red. M. Czyżewski i in., Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2017.
- Oberhuber F., Krzyżanowski M., *Analiza dyskursu a badania etnograficzne*, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, Warszawa 2011.
- Ostrowicka H., *Apetyt na wiedzę? O perspektywie badania konsumpcjonizmu poznawczego*, „Pareja” 2016, nr 5.
- Ostrowicka H. (red.), *Dyskurs edukacyjny w ujęciu interdyscyplinarnym – dyskusje i praktyki badawcze*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2017, nr 2.
- Ostrowicka H., *Przemysław z Michele Foucaultem edukacyjne dyskursy o młodzieży. Dyspozytyw i urządzanie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Ostrowicka H., *Raportuj, bloguj i wyznawaj. O karierze akademickiej w społeczeństwie konfesyjnym*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2014, nr 2.
- Ostrowicka H., *Władza dyskursu, czyli użytek z pojęcia młodzieży*, w: *Dyskursy władzy*, red. D. Gruntkowska i in., Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2017.
- Ostrowicka H., Spychalska-Stasiak J., *Uodpowiedzialnianie akademii – formacje wiedzy i władza parametryzacji w dyskursie akademickim*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2017, nr 1 (49), s. 105–131.
- Ostrowicka H., Stankiewicz Ł., *The Truths of Business and the Lies of Academia: The Order of Discourse on Higher Education in Poland*, „Higher Education Research & Development” (w druku).
- Readings B., *The University in Ruins*, Harvard University Press, Cambridge 1999.
- Reershemius G., *Research Cultures and the Pragmatic Functions of Humor in Academic Research Presentations: A Corpus-assisted Analysis*, „Journal of Pragmatics” 2012, nr 44, s. 863–875.
- Rehg W., *Science as Argumentative Practice*, w: *Cogent Science in Context The Science Wars, Argumentation Theory, and Habermas*, red. W. Rehg, The MIT Press, Cambridge 2009.

- Rittel S.J., *Dyskurs akademicki: ujęcie systemowe*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa 1996.
- Siwińska B., *Uniwersytet ponad granicami: internacjonalizacja szkolnictwa wyższego w Polsce i w Niemczech*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013.
- Slaughter S., *Problems in Comparative Higher Education: Political Economy, Political Sociology and Postmodernism*, „Higher Education” 2001, nr 41, s. 389–412.
- Smith K., *Assuring Quality in Transnational Higher Education: A Matter of Collaboration or Control?*, „Studies in Higher Education” 2010, nr 35 (7), s. 793–806.
- Smith K., *Critical Discourse Analysis and Higher Education Research*, w: *Theory and Method in Higher Education Research*, red. J. Huisman, M. Tight, „International Perspectives on Higher Education Research” 2013, Emerald Group Publishing, Bingley: UK, vol. 9, s. 61–72.
- Stankiewicz Ł., *Wizje uniwersytetu w polskiej debacie publicznej 2007–2010*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018.
- Szadkowski K., *Uniwersytet jako dobro wspólne. Podstawy krytycznych badań nad szkolnictwem wyższym*, PWN, Warszawa 2015.
- Szczepankowska I., *Konstelacja dyskursów związanych tematycznie i funkcjonalnie ze sferą prawa – próba typologii*, w: *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.
- Szwabowski O., *Uniwersytet – fabryka – maszyna. Uniwersytet w perspektywie radykalnej*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2014.
- Tight M. (red.), *Access and Exclusion*, Sprenger, Dordrecht 2003.
- Williams J., *Debt Education: Bad for the Young, Bad for America*, „Dissent” 2006, nr 53 (3).
- Witosz B., *O ponadgatunkowych kategoriach typologicznych uniwersum mowy*, „Стиль” 2005, vol. 5.
- Wodak R., *Wstęp: Badania nad dyskursem – ważne pojęcia i terminy*, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, Warszawa 2011.
- Wróblewska M.N., Angermuller J., *Dyskurs akademicki jako praktyka społeczna. Zwrot dyskursywny i Społeczne Badania Szkolnictwa Wyższego*, tłum. M.N. Wróblewska, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2017, nr 2.